

Husztí András diákévei Frankfurtban.

Husztí András, jogtudós és történetíró a XVIII. század első felében kiváló hírnévre tett szert. Első sorban jogász volt s olyan korban élt, mikor a jog elmélete nálunk kevesek tudománya volt. Főleg gyakorlatból sajátítottak el egyet-mást és józan eszükre támaszkodva iparkodtak a fölmerülő kérdéseket megoldani.

Husztí külföldön az Odera melletti Frankfurtban képzett jogtudósokat hallgatott. Minél többet tanult, annál inkább észrevette a hazai jogi képzés fogyatékosságát. Lelkében merész gondolat fogamzott meg, hogy amit ott hallott, lejegyzett, megtanult, mindazt itthon értékesíti, közkinccsé teszi, sőt ha lehet, átalakítja az egész jogi képzést. E gondolat hevítette s ezért küzdött, szakadatlanul, éhezve, lerongyolódva is.

Mostoha körülményei okozták, hogy szép tervét nem valósíthatta meg. Hires jogász lett ugyan, irodalmilag is dolgozott, de jogfejlődésünkre olyan hatást nem gyakorolhatott, mint a mely készségéhez, lelkesedéséhez méltó lett volna. Leghíresebb művét gyökeres átalakulást kívánó eszméi miatt elkobozták, ezért tűnt el a közhasználatból, úgy, hogy szinte újra kellett felfedezni.¹

Ennek a saját korában félreismert, ideális czélokért küzdő, tudós embernek legszebb napjai a Frankfurtban eltöltött évek voltak. Gondokkal közdött ugyan ott is, de erőt merített abból a gondolatból, hogy nagy dolgokra van hívatva. Életének legszebb kora ez, telve nemes nagyravágyással, önbizalommal, a hazai tanügy előbbre viteleinek vágyával. Pártfogóihoz írott levelei lépésről-lépésre feltüntetik terveit, a tudományokban való haladást. E levelek jó részt megvannak,² tanulságos olvasmányul minden tudománykedvelő embernek.

1700 körül Husztón született, szegény nemes ember fia volt,³ Nagyenyeden, majd Kolozsvárott tanult. Mint szegény fiú mások támogatására szorult, a gróf Teleki családnál nevelő lett Kolozsvárott,

¹ *Dr. Kolozsvári Bálint*: Husztí András erdélyi jogtanár és Juris prudentia Hungarico—Transilvania stb. című munkája. (Kolozsvár, 1914.) Életrajzi adatait *Dr. Török István* összegezte: Husztí András a protestánsok első jogtanára. (Az Erd. Múz. Egyl. bölcs.-nyelv.-és tört.-tudományi szakosztályának kiadványai. III. k. 1886. 265—293. l., és ugyanő A kolozsvári ref. kollégium története cz. műve II. kötetében.)

² Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában a gróf Teleki cs. levelei között, Kolozsvárt.

³ Levele 1728. márcz. 1. Frankfurt. Teleki Ádámnak.

közben maga is folytatta tanulmányait. A Lónán lakó Teleki Pál tanuló gyermekei számára háztartást tartott Kolozsvárott, a tanulásban való felügyeletet Husztira bízta. Teleki Ádám, utóbb egy időben Teleki Sámuel, Dániel Lőrincz és Barcsay János, Teleki Krisztinának, Barcsay Ábrahámnének fia, nőttek fel vezetése alatt. A gyermekek sorsáról, egészségi állapotáról rendszeresen értesítette Teleki Pált, az 1722-ik évtől e levelekből több megvan.

1726-ik év augusztusában értesítette Telekit, hogy Kolozsvári tanulásának ideje lejárt, új czélt kell maga elé tűznie, amiről a gróffal bővebben szeretne beszélni.⁴ Valószínűleg ekkor határozta Huszti Odera melletti frankfurti tanulása ügyében. Barcsayné ötszáz forintot ígért támogatására, az enyedi kollégium két évre ingyenes ellátást juttatott neki. Ugyanis a frankfurti teológiai karon állandóan tanult két-két nagyenyedi diák, *akiknek ellátását a porosz király fizette*. Mindkét helyet az enyedi kollégium tanárai ajánlatára töltötték be.⁵

Huszti nem volt ekkor már gyerekember. Hét évig szolgálta Barcsayt, írta ő maga, 1730-ben meg azt mondta magáról, hogy emberi számítás szerint harmincz évnél nincs több ideje hátra.⁶ Harmincz éves lehetett tehát, amikor 1727 év telén útnak indult. Teológia tanulásra küldték ki, de eltökélt szándéka volt, hogy mellette jogot is tanul. Erős fogadást tett, írta, *hogyha Isten oda segíti, a jogot is tanulja, hazaviszi, elterjeszti azt és így a hazai ifjuság jogban való fogyatkozását elhárítja*.⁷ Nem világi állásra, rangra törekszik ezzel, írta más alkalommal, bár tudja a közmondást, hogy fert Justinianus honores. Eddigi tanulmányával egy erdélyi eklézsiát elszolgálhatna, de olyasmit tanul, amivel a Teleki családnak s másoknak is szolgálhat a hazában.⁸

Ez időben is szokásban volt még, hogy *előkelő családok egy-egy fiatal embert külföldi egyetemre küldtek, hogy hazatérve a család fiataljait oktassa*. Első sorban erre készült Huszti is, legalább is e szándékát többször hangoztatta. Emellett minél többet tanult, annál erősebb lett elhatározása, hogy tudományát széles körben terjeszti. *Ország-világ látással, hasztalan széjjel járással, vélte, tudomány nélkül nem sokat szolgál az ember a hazának*.⁹ Kiküldetéséért hálás akart lenni, tanulni és tudományával használni akart. Heineccius Gottlieb János jog- és bölcelet tanár előadásai valósággal elkápráztatták, a bámulat és lelkesedés hangján beszélt róluk állandóan. A lelkes tanítvány feltűnt a tanárnak is, jegyzeteit leírásra neki kölcsönadta, lelkesítette, amikor meg Husztihoz beköszöntöttek az inség napjai, anyagilag is támogatta. A nyomorgás és tudomány édes testvérként járják a földet, de viszont a szegénységben

⁴ 1726. aug. Kolozsvár, Teleki Pálnak.

⁵ 1727. ápr. 7. Frankfurt. Teleki Pálnak. 1728. u. o. Teleki Ádámnak.

⁶ 1730. jan. 8. u. o. u. annak.

⁷ 1729. aug. 30. u. o. u. annak.

⁸ Keltezés nélkül. u. o. u. annak.

⁹ Keltezés nélkül. u. o. u. annak.

sokszor erő rejlik, mely nem enged és szembeszállva minden bajjal, érvényesülésre tör. A Husztiinak szánt pénz küldésében is zavarok állottak elő, félreértések támadtak, idegenben való bujdosásában, ezt a kifejezést sokszor használja, nyomoruságos állapotra jutott. Lerongyolódva, szegényes helyzetében vásárolt könyveit is eladogatva, makacs kitartással éveken át még akkor is tanulta a jogot, amikor teológiai tanulmányai végeztével az ingyenes ellátástól is elesett.

1731. július 20-án küldötte haza Frankfurtból az utolsó levelet, amelyről eddig tudomásunk van. Hazajövén 1733-ban a kolozsvári református kollégiumban tanár lett; ő volt a protestánsok első jogtanára. Azonban sorsa üldözötte, az első percztől kezdve napirenden voltak a viszályok közte és társai között; bár sohasem vádolhatták tanári kötelessége elmulasztásával, de vallási érzését támadták. Templomkerülést, Úrvacsoravétel elhanyagolást, majd a Juris prudentia Hungarico-Transilvanica című műve előszavában kifejtett nézetei miatt vallás-mocskolást vetettek szemére. Ügye egyházi zsinat elé került, elítélték,¹⁰ állását elvesztette. Utóbb a katolikus vallásra tért, állást kapott, de itt se maradt sokáig. Ezután a főurak udvarában időzött s e családok levéltáraiban s adatai alapján történeti és jogi kérdésekben dolgozott. Rendezte a Vass és Kornis család levéltárát, megírta a Vass és a Haller család történetét. Irodalmi munkássága aránylag csekély, nagy része kéziratban maradt, melyeket az újabb kutatások vetettek fölszínre. Két művét még Frankfurtban adta ki.¹¹ Egyéb művei: Juris prudentia Hungarico-Transilvanica; Politica; Ó-és Új Dácia, (ebben szól a finn rokonságról.); Vajvodae Transilvaniae (kézirat), Erdélyország rövid históriája (kézirat), Commentarii de rebus Hunnorum (csak címe ismeretes.)

Munkái szám szerint nem állanak arányban ama szép és nagy tervekkel, amelyek megvalósításáról frankfurti diákéveiben álmódott. A műveltebb körbe került diák valósággal nyelte az ismereteket, melyekről itthon semmit vagy keveset hallott. Amennyiben tanulmányaiban való előrehaladásáról pártfogóját állandóan értesítette és mert leveleiben is oktatni akarta volt tanítványait, levelei tudományos értékűek. Nem minden saját gondolata, amiről írt, többször kivonatban adta csak, amiről tanult, de mindezt jól átértette, rögtön összehasonlítósi tett a hazai viszonyokkal. Észrevette, a miben elmaradtunk, a miben segíteni kellene. Nemzete sorsát előmozdítani akaró, álmódzó ifjú szép ábrándjai e levelek, telve izzó hazaszeretettel, segíteni akarással. Fontosabbak továbbá a levelek saját életére vonatkozólag. Jó nevű ember ahhoz, hogy élete körülményei figyelmet ébresszenek. Leírta útját, útközben tett észrevételeit, tapasztalatait. Több művelődéstörténeti adatnak jutunk így birtokába. Érdekelte a vetések állása, az

¹⁰ Szabó Károly, Szász Domokos: „Husztii elítéltetése“ (Erd. Prot. Közl. 1878. évf. 1—5. sz.)

¹¹ Quantum est quod scimus et quantum est, quod non scimus, Dissertatio Theologica de Christo Primogenito., Origo, incrementum et facies hodierna trium in Transilvania illustrium gymnasiorum reformatorum.

egyes cikkek ára, az időjárás. A frankfurti diákéletéről, főleg az ottani magyar diákok helyzetéről is megtudunk egyetmást. Emellett *a fontosabb híreket is megírta* haza, amelyekről tudomást szerzett. Különösen foglalkoztatták I. Frigyes Vilmos porosz király óriási gránátosai, mint magas termetű ember összehasonlította magát velük. Így lesz diákkora nemcsak hazai, hanem egyetemes történelmi érdekűvé.

1726. telének vége felé lóháton indult útnak. Erősen felkészülve, felrakodva, pisztolyal ellátva Debreczenen, Miskolczon, Rimaszombaton, Losonczon, Ajnácskőn, Rádon keresztül ért Pestre. Tiszán innen szép vetések között vezetett útja, a Tiszántúl Margitáig sehoh se látott vetést. Ajnácskőn, a magával hozott leveleket és üzeneteket átadva, tizenkét napig időzött, Rádon Váy Ádámnál töltött egy hetet. Lovát mindenestül Ajnácskőn hagyta, Pesten hat és fél forintért pisztolyát is eladta, az árán Bécsben tengeri görényes süveget vett, amely Erdélyben tizenkét forintot is megért volna. Bécsben egyenesen az Aranyos medvébe szállott. A hozott leveleket mindenfelé átadta s utána a Teleki családnak szükséges vásárlásokat végezte el. Járt a császár palotájában, ahol a császár éppen az aranygyapjas urakat vendégelte, volt a Szent István templomban is fekete magyar köntösben. De senki még azt se kérdezte tőle, hogy bagoly-e, vagy mi hazulról hozott süvegében. Akkor közkézen forgott gúnyverset küldött haza, amely Anglia telhetetlenségét, megbízhatatlanságát tette nevetségessé. Dolgát végezvén, a polgármesterhez fordult utlevélért. Míg egy tojás megsül, már meg is volt utlevele egész Frankfurtig.¹² Nagy hidegben indult tovább s bár Olmütztől Frankfurtig fúj a sebes szél és verdegélt a hamar elmuló márcziusi hó, szerencsésen, megfázás nélkül elért céljához.¹³

Frankfurtban a tanárok örömmel fogadták. Az érdekesség, amelylyel minden idegen hatni szokott, javára vált neki is. Szívesen látták, mondja, mert magyar köntösben jelent meg. Az egyetem rectora késedelem nélkül beiktatta.¹⁴ Kedvvel fogott hozzá a tanuláshoz, lelkesedése azonban csakhamar kemény próbák tüzebe került. Ismeretlen városban csakhamar nélkülözések vártak reá. Természete a bajnak, hogy párosával jár, Huszti is csakhamar más reményében is csalódott.

Két féle pénzből tartotta fenn magát, a két évre szóló ingyenes ellátásból és az összegből, amelyet Barcsayné ígért. Rövidesen mindkettő elnyerésében zavarok állottak be. A Teleki családhoz való lekötöttsége miatt, a mint az ingyenes hely elnyeréséről értesült azonnal nem indulhatott útnak, az enyedi tanárok pedig a közbeeső időre szóló pénzt Frankfurtban másnak juttatták, így az első év tizenkét hónapjából Huszti csak öt hónapi részt (márcziustól-augusztusig) kapott meg, az 1728 évi díj augusztusban le is járt, holott a frankfurti tanárok szerint, ha hazulról másképp intézkednek, ők Huszti

¹² 1727. márcz. 1. Bécs. Teleki Pálnak. 1727. ápr. 7. Frankfurt. u. a.

¹³ 1727. ápr. 7. Frankfurt. u. a.

¹⁴ 1727. ápr. 7. u. o. u. a.

részére a megfelelő járandóságot fenntartották volna. Sőt az első évből nem is jutott teljes öt hónapi ellátáshoz, állítása szerint három hónapig se volt ingyenes. Így beíraskor a maga pénzéből kellett kifizetnie a díjat, bizonyos időre a szállást, ellátást. Ötven, más levelek szerint, kilenczvenkét német forintot vesztett így el.¹⁵ Mentő gondolatként eszébe jutott, hogy itthon Kolozsvárott az intézetben két évi, az 1725. és 1726. évi ellátási díja bennmaradt.¹⁶ Valószínűleg azért nem volt reá szüksége, mert a Teleki család látta el. De megdöbbenéssel kellett hallania, hogy a tanárok ezt is másnak adták, tehát nem juthat hozzá ehhez sem. Azt hitte, hogy a tanárok bosszúból adták másnak, mert kijövén a kolozsvári intézetből az ottani hiányokra megjegyzést tett.¹⁷ Mindezekhez hozzájárult, hogy a Barcsayné féle pénzt se kapta meg egészen. Az ötszáz forintból csak háromszáz negyvenet kapott kézhez; százhatvan forint elmaradt. Ezért vagy legalább száz forintért könyörgött állandóan.¹⁸

A pénz elmaradása nem Husztinak a Teleki család iránt mutatott esetleges figyelmetlenségén múltott. Gyakran írt pártfogóinak, szinte tulságos áradozással beszélt állandóan. Minden alkalmat megragadott, hogy háláját kimutassa. Újév, lakodalom mindmégannyi alkalom volt az írásra. A jogból tanult egy szabályt, ugymond, hogy a pártfogókkal szemben első kötelesség s jó indulatuk megnyerésére első eszköz, hogy a pártfogolt őket levelével minél gyakrabban felkeresse.¹⁹ Emellett tanulmányaiban tett előrehaladásáról is állandóan értesítette Teleki Pált. A dolgok természetét láttató példák által tanító régi jelképesírók, mondja Huszti, az egymás után következő esztendőket és az esztendőben esett dolgokat egy maga farkát elnyelő kígyóval ábrázolták. Ezzel azt akarták kifejezni, hogy bizonyos dolgok és idők nem vesznek el, hanem amely kútfőből erednek, ugyanoda visszatérnek. Így ő is, aki az év elején jött ki a gróf szárnyai alól, év végén jó kívánságaival hozzá tér vissza s ünnepi verssel keresi fel.²⁰ Hálája, írja, soha meg szünik, a vele közlött jótétemények emlékét szive táblájára beírta s onnét nem engedi elenyészni.²¹

S hogy a pénzküldés megszűnt, annak okát az elhunyt Barcsayné fia, Barcsay János neheztelésében látta. Még Kolozsvárott történt, hogy egyszer lovaglás alkalmával lova levetette a vakmerő fiút és emiatt Huszti megdorgálta, de hogy megütötte volna, azt mindig tagadta. Barcsay befolyásolta Teleki Pált is s bár Huszti többször próbálta magát előtte tisztázni, kevés siker koronázta törekvését, legálább is úgy látta hogy a gróf előbbi jóindulata megfogyatkozott. Pedig erre nem szolgált rá, mondja, Barcsay hálás lehetne iránta,

¹⁵ 1727. ápr. 7. 1728. nov. 7., 1729. decz. 14. u. o. u. a.

¹⁶ 1727. decz. 6. u. o. 1728. máj. 23. u. o. Teleki Pálnak.

¹⁷ 1728. máj. 23. u. o. u. a.

¹⁸ 1728. decz. 14. u. o. Teleki Ádámnak, u. akkor a kolozsvári tanároknak.

¹⁹ 1728. márcz. 1. u. o. Teleki Ádámnak.

²⁰ 1728. decz. 6. u. o. Teleki Pálnak.

²¹ 1728. máj. 23. u. o. u. a.

hiszen hat éven át nem is tanítója, hanem inasa volt és még ennél több és alábbvaló dolgokat vitt végbe körüle.²² Egyébként sincs joga arra, hogy az anyjától ígért pénzt visszatartsa, a jog szerint, amit az adományozó ígért, az örökös el nem veheti.²³

Ilyen viszonyok között köszöntöttek rá a nélkülözés napjai. Addig csak meg volt, amíg az ingyenes ellátás tartott, de 1728 augusztusában ez is lejárt s ettől fogva élete csak nyomorgás volt. Egy időben arra is gondolt, hogy a porosz királytól kér segítséget, akiről azt hallotta, hogy hajlandó a magyarokkal való jótevésre. Új ingyenes helyet szeretett volna elnyerni, személyesen készült a királyhoz Berlinbe, de csakhamar felvilágosították, hogy a király az ingyenes helyek kezelését a városra bízta, így hiába is kérné.²⁴ 1728 novemberében már semmi pénze sem volt, hetvenhat forintot érő könyveit el kellett adnia; azon gondolkozott, hogy inkább haza megy, mintsem végpusztulásra jusson.²⁵ Közben sikerült innét-onnét kisebb összegeket szereznie. Így az 1725 évi ellátási díjából kapott egy aranyat, 1728 december végén Teleki küldött nyolczvan német forintot. Ezt szállásra, ellátásra, majd pedig első értekezése kinyomatására költötte. A porosz király megkivánta ugyanis hogy a frankfurti egyetemen tanuló erdélyi ifjak, az ingyenes ellátás ideje eltelvén, egy-egy teológiai értekezéssel mutassák meg tudományukat. Így kellett Husztnak is Quantum scimus etc. cz. értekezését, kinyomatnia, melyet jobbára saját pénzéből volt kénytelen fedezni.²⁶

Olyan nyomorult állapotba jutott, hogy mert pénze nem volt, nem tudta magát kiváltani. Fizetni nem tudott, el sem mehetett, kapkodott fűhöz fához, közbenjárót keresett, aki Telekinél pártfogolja, megint a Barcsay féle százhatvan forintot kérte. Idegen földön, írta, olyan szegénységre jutott, hogy Horatiussal elmondhatja: Magnum pauperies opprobrium! iubet quidlibet facere et pati, virtutisque viam deserit arduae. 1729-ben már azt kellett kérnie, hogy legalább szeptemberig ne zárják ki a közös étkezésből, gazdájától is, akinél szállva volt, addig kért hitelben lakást. Megígérték, hogy várnak, csak meg ne csalja őket, mint mások megtették. Van ugyan ott két magyar diák, honfitársa mondta, de ezektől nem kérhet kölcsön, mert fél, hogy szegénysége miatt még megcsúfolják. De ha kenyérenél és víznél egyéb eledele nem lesz is, tanul, megmutatja, hogy nem a maga dicsőségéért jött, hanem hogy *hazájának használjon*. Se tisztséget, se gazdagságot nem vadász, alkalmazkodik a közmondáshoz: hogy az a gazdag, ki a szegénységben megelégedett, aztán semmi sem kellemesebb, mint közügyben érdemeket szerezni.²⁷ Nem köntöst cserélni, tisztséget keresni jött fel, hanem hogy érdemes dologban

²² 1730. jan. 8. u. o. u. a.

²³ 1730. jul. 10. u. o. u. a.

²⁴ 1728. márcz. 1. Frankfurt. Teleki Ádámnak. 1728. nov. 7. 1728. decz. 14. u. o. Teleki Pálnak.

²⁵ 1728. nov. 7. u. o. Teleki Pálnak.

²⁶ 1728. decz. 14. u. o. u. a. 1729. jún. 4. u. o. Ismeretlennek.

²⁷ 1729. júl. 23. u. o. Teleki Pálnak.

faradjon hazája javára, mert szép dolog a hazáért szenvedni.²⁸ Szorult helyzetében Heineccius tanár sietett segítségére. Husztinak Teleki Pálhoz küldött levele mellé csatolta a maga levelét s abban tanítványa sorsáért szót emelt. Huszti kérte a grófot, vegye figyelembe Heineccius levelét. Lássá be, hogy nem hiába lépett érte közé, győződjék meg, hogy nem hiába buzdította, hajton-hajtotta őt a jogtanulásra, amellyel hazájának segítségére lehet. Így bevégezheti a jogot és tavasszal visszatérhet. Most nem mozdulhat, mert elfognák katonának.²⁹ Úgy látszik, Heineccius közbenjárása sem járt megfelelő eredménnyel, mert Huszti 1730 januárjában már egészen lerongyolódott, annyija sem volt, amiből köntösét megcsináltassa. Ha Isten rá nem tekint, írta, talán megtántorodik.

De csakhamar két pártfogója akadt, akik élelemmel tartották, míg csak nem végez az ő lábaik előtt, mert nem akarják írta, hogy félképzettséggel menjen haza. Egyik Heineccius, a másik Hoffman Godofréd, a porosz király belső tanácsosa. Teleki is kilátásba helyezett harmincz aranyat, ami jó lett volna a szállás, az adósságok fizetésére s ruhára. Kölcsön senkitől se kérhetett, mert a német diákok el szoktak szökní, ha adósságba verték magokat ezért általában kevés hitele volt minden diáknak. Olyan rongyos volt már, hogy szégyenli írja, de nem tehet róla. Egy frankfurtba vetődött erdélyi embertől kapott kölcsön két aranyat, azon vett inget, harisnyát, papirost.³⁰ A nyomorúság vitte rá, hogy 1730 júliusában ismét a Barcsayné féle százhatvan forintot kérje. Eddig evezett, írta, a bujdosás Oczeánján, elhagyva azoktól, akikben bizott. Isten tudja, mennyi jajt hallatott, egyedül benne bízva, aki nem hagy el senkit.³¹

Ettől kezdve frankfurti létéről bővebbet nem tudunk. 1731 július havában még ott volt. 20-án küldött levele szerint tudván, hogy a fa gyümölcsseiről, az ember cselekedeteiről szokott megítélni, cselekedett és valósággal udvarol a grófnak. A haza küldött hitvány művecske bizonyoságot tesz, hogy ő ilyen elhagyatott és veszendő állapotában is hálás volt a Teleki család iránt. Ha Isten segíti, többet tesz, mintsem az emberek tőle remélték. Jövő munkáinak előszavát (proemium), ahová emlékezet okáért eljuttatni akarta, világra bocsátotta.³² Ugy látszik, valamiképp jobb helyzetbe jutott, második munkáját is kiadhatta. (Origo, incrementum, etc.) s fenn tudta tartani magát.

A milyen komoly elhatározással indult útnak, olyan komolyan vette jogi tanulmányait a jogtudomány minden ágában. Nem is akart előbb haza jönni, míg mindent meg nem tanul, amit csak hallgathat. Itthon a tanítást hiányosnak találta, a mi gondolkozóba ejtette s elméltetésre készítette, hogyan lehetne azon egyben-másban segíteni. Tanu-

²⁸ 1729. aug. 20. u. o. u. a.

²⁹ 1729. aug. 20. u. o. u. a.

³⁰ 1730. jan. 8. Frankfurt, Teleki Pálnak.

³¹ 1730. júl. 10. u. o. u. a.

³² 1731. júl. 20. u. o. u. a.

lása czéltudatos volt tehát az első percztől kezdve. Amit tanult mindíg összekapcsolta a hazai viszonyokkal. S mert jogi tanulása alapos volt és mindent tisztán látott, az a gondolat érlelődött meg benne s az a törekvés, hogy e hiányokon segítsen, sőt erősnek és arravalónak látta magát arra is, hogy hogy az egész jogi tanulás menetét megváltoztatja, az elméleti jogtanulást fejleszti.

Azt írja, hogy még mielőtt kiindult volna Németország felé, elmélkedett a hazai iskolák állapotán. Többek között azon, mi annak az oka, hogy a magyarországi iskolákban elmennek a logikáig, de tovább nem; hogy akik politikai pályára lépnek, panaszkodnak, hogy keveset tanultak az iskolában s ennek is alig vehetik hasznát a kanczellárián. Ennek okát abban látta, hogy a jogi képzés hiányos és meglátta, hogy e hiányon milyen tanulmányokkal lehetne segíteni. Helyes felfogással tanult bölcselőre van szükség. Mert a bölcsélet, az igaznak és jónak észszerűen levezetett s az ember igazi boldogságára alapított ismerete. Az igaznak megismerése teszi a bölcsélet elméleti részét; idetartoznak a logika, metafizika és fizika. A jónak ismerete a bölcsélet gyakorlati része, ennek ágai az ethika, természetjog, politika, ökonomika. Az ethika azt vizsgálja, mi a jó általában, a természetjog, hogy mi jogos, mi nem; a politika, hogy mi hasznos általánosságban az államnak; az ökonomika, hogy mi hasznos szorosan véve a családnak. Mivel nálunk mindezeket nem tanítják, megbecsülhetetlen kárt okoznak a politikai életre készülő nemességnek s főúri ifjaknak. Amit Cartesiusból ő itthon tanult, most felejté el, mert elhibázott dolog egy bölcselő tanaira esküdni. Összeírta, micsoda könyvekből lehet jól tanulni. Addig is, míg volt tanítványai a logikából, metafizikából és fizikából némi alapot nyerne, szorgalmasan olvasgassák Senecát és Cicerót. A bölcséletet Heinecciustól tanulta, aki a bölcséletet a jogra alkalmazva tanította. Bevezetés-képpen ismertette minden nép bölcselőte történetét, azután tárgyalta a morális filozófiát, amelynek, írta Huszti, nálunk még emlékezete sincs, holott minden jog ebben bírja alapját.³³

Tanulmányai haladásával gyarapodtak azok az észrevételei is, melyek a hazai jogi ismeret hiányainak felismerésére vonatkoztak. Mikor ezeket forgatta elméjében, egész lélekkel látott hozzá a tanuláshoz. A minek fogyatkozását s a miben hátramaradásunk okát látta, mindig meg is magyarázta. Amikor még, írta Huszti, Aristoteles tanuló volt, tanítója Platon úgy nyilatkozott, hogy az ő iskolája néma, ha Aristoteles nincs ott. Ugyanis figyelmével mintegy buzdítólag hatott a többiekre. Innét neve princeps philosophorum. Miután pedig Aristoteles Fülöp macedon király udvarában bölcséleti tudományát tapasztalatokkal, a polgári életre vonatkozó ismeretekkel bővítette, neve lett princeps politicorum. Hogy e neveknek megfelelt, azt igazolja filozófiája s politikája, melyeket olvasni minden világi állásra törekvő embernek nemcsak gyönyörűség, hanem merő szükség. Emellett, hogy

³³ 1728, márcz. 1. u. a. Teleki Ádámnak.

minden ember életére, állam fenmaradására mire van szükség, azt szent Pál úgy fejezi ki, hogy mértékletesen, igazán, kegyesen éljünk. (Tit. 2.) A mértékletesség elnyerésére szolgál az orvosi, az igazság elnyerésére a jog, a kegyesség elnyerésére a teológiai tudomány. A birodalmak bukásának oka mindig három véték volt, hitetlenség, igazságtalanság az emberek iránt, mértéktelenség saját magok ellen. E czéges vétkeket Isten czéges büntetésekkel, drágasággal, fegyverrel és döghalállal szokta büntetni. A mértéktelenséget éhséggel, a jogtalanságot fegyverrel, a vallástalanságot halállal sújtja. A mértéktelenségnek ellene állhat az orvos, a vallástalanságnak a teológus, a jogtalanságnak a jogász. Sok jó teológus származott a mi hazánkban levő gimnáziumokból, alkalmas orvosok is vannak, de kár, hogy az orvosi tudományt nem terjesztik a hazában, hanem az orvosok halálukkor tudományukat is magukkal viszik. De iskoláinkban a jogról említés se tétetik, mintha ez a másik két tudományra fene fogakkal agyarkodnék. Mintha nem az igazság, a jog lenne a vallásosság dajkája, az országok oltalmazó jobb karja, tartóztató vasmacskája? Nagy kárára volt mindlg országunknak e tudománynak behuny szemmel való mellőzése. Innét a sok villongás, ezért tűntek le a régi családok, innét a sok nyomorúság. Mert mikor az idők és esztendők mord ábrázattal s tekintettel fordultak nemzetünkre, a jog kőfalával, az okosság palzsával nem gyámolíthaták magokat, hanem mindent a természet rendje szerint folytattak. Nézze meg az ember Németország, Franciaország, Anglia, Dánia s egyéb országok állapotát, ott a státuspolitikust jogtudomány ékesíti. Jeles, hasznos, szükséges tudomány ez, tanulják királyok, hercegek, grófok, bárók, nemesek, polgárok fiai. Csak a mi országunk főúri s nemesi ifjai nem részesülnek benne, pedig ebből tanulhatnánk meg, hogyan kell az országot igazgatni, a királynak engedelmessé tenni sa népnek igazságot szolgáltatni.³⁴

1728 husvétján már érdemesnek tartotta tanulmányai eredményét összefoglalni. Hárminczkét árkos papiroson lejegyezte a zsidók, egyiptomiak, káldeusok, perzsák, arabok, indusok, kínaiak, főnicziaiak, görögök bölceletét s annak történetét, valamennyi iskola tanait. Megismerkedett a középkori, protestáns és újkori bölcelettel, Macchiavelli s a monarhisták elveivel. Vallotta, hogy ez ismeretek nélkül, igazi jogász senki se lehet, mivel tudni kell minden jogásznak, hogy a régiek micsoda iskola tanaihoz alkalmazták levezetéseiket. Tanulta már a logikát, a morális bölceletet. A természetjogot, politikát, ökonomikát még akkor nam ismerte.³⁵ Novemberre a természetjogot, Justinianust és a polgári jog elemeit is tudta már, nemcsak megértette, hanem bizott magában, hogy másokkal is meg tudná értetni. A természetjogot Heineccius Huszti kérésére latinul adta elő német helyett, mert Huszti nem tudott elég jól németül, előadásához készült jegyzeteit, melyek alapján tanított, leírása Husztinak kölcsön adta. E jegyzet százhetvenhét árkost tett ki. Huszti nagyon örült is felette,

³⁴ 1728. nov. 7. u. o. Teleki Pálnak.

³⁵ 1728. husvét első napján. u. o. u. a.

hogy ő is olyan tudományosan fog tanítani. Mivel teológiai órái egyes jogi órákkal összeestek, a politikát, ökonomikát, büntetőjogot még ez ideig nem ismerhette meg.³⁶

Közben teológiai tanulmányainak végére ért, 1728 október 28-án vitatott értekezése De Christo primo genito szólott,³⁷ és Quantum est, quod scimus, immo quantum est, quod non scimus értekezése megjelenésével be is fejeződött. Művét néhány hazai jóttevőjének, köztük Teleki Pálnak, volt tanárainak ajánlotta s nekik meg is küldötte. Értekezése, mondotta, igen rövid s együgyű, csak most ért a tudósok lábai elé s elméjének homályos szemei még nem tisztulhattak meg. Kicsiny műve szegénysége miatt nagyobbá nem lehetett, ez is sokba került, de ezzel is használt a hazának. Huszti Sámuel és Huszti István orvos óta a családból egyetemre csak ő jutott, Husztra küldött néhány értekezéséből láthatják is, hogy elszármazva onnét, *nem lett háládatlan a hazához.*³⁸

Teologiai tanulmányai befejeztével ingyenes ellátása megszűnt, tovább tisztán jogtanulás céljából szeretett volna ott maradni, hogy e végre pénzhez juthasson, ismételten eszébe juttatta Telekinek, hogy milyen reményeket fűzhet hozzá. Feltárta, hogy nemcsak a hazának, hanem első sorban a család fiatal tagjainak válik javára az ő tudománya. Gyakorlatból is sokat el lehet sajátítani, de *igazi jogász elméleti képzettség nélkül senki se lehet.* Kell, hogy a jogász jól ismerje a törvényeket, azokat helyesen magyarázza és a polgári életre helyesen alkalmazza. Akiből egyik is hiányzik, nem érdemli meg a jogász nevet. Ki a törvényt tudja, de nem tudja magyarázni, ki se nem ismeri, se nem tudja azokat helyesen értelmezni s mégis alkalmazza, az nem jogász. Teljes életében olvashatja valaki a hazai törvényeket, szükségképpen nem érti s nem magyarázza helyesen. A *Tripartitumban* vannak törvényerővel bíró végzések, a törvényekre vonatkozó szabályok, de mindez magyarázatra szorul. Vagyis elméleti tudás nélkül senkiből derekas jogász nem válik, *az elméleti tudás alapja pedig, minden európai törvény kútfeje, a római jog.* Vegye hát fontolóra a gróf, hogy két ágon levő atyafiai között mennyi fiú van, akik mindnyájan nem mehetnek Németországba tanulni. Ha segíti őt a gróf, addig tanul, míg a jog vérébe megy át.³⁹

Reményeire 1629 év tavaszán villámként sújtott az a hír, hogy volt tanítványai letesznek a további tanulásról s így nem lesz szükségük tudományára. Mily fájdalom, kiáltott fel keservesen. Éjjel-nappal dolgozott, hogy vándorlása szerencsésen véget érven, amit a jogból tanult, otthon előadhassa. Kifejtette, hogy erény és képzettség illik a nemes ifjúhoz. De tudományuk kevés, mert gimnáziumaink nem nyújtanak eleget, és *bölcséleti s jogi* ismereteink csekélyek. Szánakozik a szegény tanulók sorsán, kik csekély ismerettel 5—8 évlg küzködnek,

³⁶ 1728. nov. 7. u. o. Teleki Ádámnak.

³⁷ 1728. nov. 7. u. o. u. a.

³⁸ 1728. decz. 14. u. o. Tanárainak. u. akkor Teleki Pálnak.

³⁹ 1728. decz. 14. u. o. Teleki Pálnak.

míg helyöket a kancellárián megállhatják. A iskoláktól függ a haza sorsa. Úgy vélte, reá hivatás vár. Nem kincset, hivatalt kér csak egyet, hogy Telekinek tessenek az ő szándéka, amely a haza javára irányul. Aki mindent úgy átértett, mint ő, a tudományokat akár latin, akár magyar nyelven el is tudja tanítani.⁴⁰ Az a terve, hogy a hazai ifjúság tanulására a haza szolgálatára, az Isten házának előmozdítására olyan alapot vessen, amely minden hiányt eltüntessen. Azon törte a fejét, hogy igazságügyi értekezést ír. De mivel Tripartituma nincs, hogy a hazai törvények valamelyikét a római joghoz alkalmazhatná, politikai értekezést fog írni, a melynek címe lesz: Nemes ifjak neveléséről. E munka sok úri renden levő atyának, tanárnak elmélkedésére való anyagot fog nyújtani.⁴¹

Ismeretei egyre gyarapodtak. 1729 év július havában nagy munka elvégzéséről adott hírt, melyet ha haza hozhat s idő jártával kinyomathat, nagy dicsőség vár Telekire, aki tanulását elősegítette. Úgy szokta a mi nemzetünkben élő nagy oszlopoknak és dicsőséges férfiakkal emlékezetét az idő megemészteni, mint a rozsda, írja Huszti, e munkát arra szánta, hogy a gróf nevét fentartsa. Áldják e munkáért a grófot mindkél hazában, vármegyékben, városokban, falvakban békeháború idején, nem lesz valamire való ember, aki asztalán, könyvtárában mint különös kincset ne őrizné. Olyan mű lesz, amely *fel fogja építeni a mi hazánkban az egész politikára való tudást* úgy, miképpen a kis gyermekek az abc-től kezdve renddel előre mennek, míg a tanulásban a legmagasabb fokot elérik. Úgy nő fel műve, mint mikor az elültetett magból csemete, majd fa lesz, amely szép gyümölcsöt terem és árnyékában a hőségétől elbágyadt embernek és állatnak pihenést nyújt. Heineccius politikai előadásából, jegyzetét neki adta és állandóan buzdítja, hogy minél hamarabb másolja le, mert örömet használ vele hazánkban, mivel politikán fordul meg az állam sorsa. Ha leírhatja, *egy főnemes ifjúnak se kell kimennie Németországba*, úgy elterjeszti tudományát a hazában. Két-három hónap alatt elvégezi s ha lehet, tavasszal haza megy. Otthon rögtön összehasonlítja a hazai törvényeket s szokásokat a német-római birodalmi törvényekkel, nem nyugszik míg azokat rendszerbe nem szedi és oly karba nem helyezi, mint Németországban van. Nagy dicsőségre lenne a grófnak, ha ő annak segítségével a jogi tudományokat a magok teljességökben le hozhatná, mert ezek nem egy falura, városra, tartományra szorítkoznak, hanem ki kell terjedniök mindkét hazára. Jöjjön fel bár más is Frankfurtba tanulni, de senkinek se lesz oly jó alkalma mindennek leírására, mert a kéziratokat senkinek sem adják úgy oda a tanárok, mint neki. E tudomány teljesen hiányzott eddig nálunk, de hogy taníthatott volna valaki a politika tudományára mást, ha maga se tanulta? Nehéz tudomány, szinte olyan szorgalom kell hozzá, mint a teológiához; hetedrészét már megtanulta, de még sok van hátra. Az elmélet sokat ölel fel, de a gyakorlat kevesebb s

⁴⁰ 1729. ápr. 17. u. o. u. a.

⁴¹ Keltezés nélkül. u. o.

könnyebb. Aki ezt nem tudja, a jognak más ágát nem taníthatja jól.⁴² Megtanulta belőle, írja haza 1730 júliusában, hogy miképpen javul meg valamely kornak romlott erkölce, hogy kell igazgatni az államot annak jóléte előmozdítására, hogyan lesz háború és béke? Megtanulta a felség-jogokat, az államformákat, az alattvalók kötelességeit. Mindezek tanulásáról itthon hallani se lehet.⁴³ Ugy láttuk a később itthon Heineccius nyomán kiadott *Politica* elmunkálatairól van szó.

Az elméleti ismeretei mellé gyakorlatiakat is gyűjtött. Hoffman tanártól tanulta, hogyan kell mindenféle írást kiállítani, szerződést elkészíteni; a bécsi törvénykezésmódot, VI. Károly constitúciót.

Tanulmányairól szóló tudósításai ezzel meg is szűnnek. A következő évben is Frankfurtban tartózkodott, de hogy mivel foglalkozott, arról nincs tudomásunk. Utolsó levele irodalmi terveket árul el, leendő műveiről beszél benne.⁴⁴

Külföldről szóló tudósításai nem összefüggő egész, egyről-másról írt csak haza. Annyira elfoglalta őt a maga dolga, hogy nem igen gondolt hírekre. A novellákból, a melyek Erdélybe is eljuttatták a legfontosabb eszmények hírét, tájékozódhatnak otthon is a világ állásáról. Mindamellettt majdnem mindegyik levelébe beleszólt valamit, a mi ott történt, vagy a miről hallott s az egykorú emberek észrevételei mindíg érdekesek.

Husztí felérkezése után Teleki meghagyásából azonnal tudakolódzott az ottani miniszterek nevei s lakása után, utóbb címöket is megírta francziául, mert, mint mondta, ott főképp ezzel a nyelvel élnek. Teleki Pálnak egyik miniszter üzenetet is küldött.⁴⁵ Átutazóban magyarok is gyakran megfordultak Frankfurtban. Állandóan is volt ott két nagyenyedi deák. Az ez időben Frankfurtban tanult enyedi diákok Kovács Mihály és egy Szilágyi nevű voltak.⁴⁶

Egyéb helyeken is tanultak magyarok. Markpurgumban (Marburg) a hassziai (hesszeni) fejedelem 1727-ben négy lengyelrel együtt őt „tótos” magyart neveltetett.⁴⁷ 1728-ban Groningában (Gröningen) egy Barátosi József nevű enyedi diák halt meg.⁴⁸ Frankfurtban a porosz király magyar embert, Gyöngyösit nevezte ki a teológia tanárául, kedvezni akarván ezzel a magyaroknak. Jó író ember volt, de a latin előadásban gyakorlatlan, akadozott, ismételt, hallgatása nagy figyelmet kívánt.⁴⁹

Husztí jegyzéseit már útközben megkezdte, Magyarországon, Ausztriában, Morvában, Sziléziában észrevette, hogy igen szedték a katonát. Frankfurtban azt hallotta, hogy a magyarországi védő sereget kicserélik, helyökbe Bradenburgból tízezer katonát hoznak.

⁴² 1729. júl. 23. u. o. u. a.

⁴³ 1730. júl. 10. u. o. u. a.

⁴⁴ 1731. júl. 20. u. o. u. a.

⁴⁵ 1728. húsvét első napján. u. o. u. a.

⁴⁶ 1729. júl. 23. u. o. u. a.

⁴⁷ 1727. ápr. 7. u. o. u. a.

⁴⁸ 1728. márcz. 1. u. o. Teleki Ádámnak.

⁴⁹ 1727. ápr. 7. u. o. Teleki Pálnak.

I. Frigyes Vilmos porosz királyról többször tesz említést. Frankfurtba érkezésekor azonnal hallotta, hogy igen sok katonája van s minden igyekezete, hogy több legyen. A császár⁵⁰ három embert küldött a porosz király gránátosai közé. Ezek, írta Huszti, egy araszszal s egy tenyérrrel magasabbak Ónála. Egyik magyar, a másik kettő rác.⁵¹ Frankfurtba érkezésétől 1729 április hónapjáig *Magyarországból száznál több katona került ki.*⁵² Erősen szedték a katonát, hir szerint a porosz király megint nyolcz regiment katonát akart szerezni s meghagyta, hogy harmincezer ember tíz nap alatt Berlinben legyen. Nehogy elfogják, Huszti sem mert Berlinbe menni, hogy a királytól tauúllása támogatását kérje, mert ő a legmagasabb mértéket is megüti és egész bizonyosan megfognák, s ha egyszer valaki oda kerül onnét nincs menekvés. Még Frankfurtban sem volt biztonságban. Az ottani ezredes igen *jámbor* ember volt, egyetemi hallgatót nem sorozott. Egy kapitány, ha Huszti védelemért az ezredeshez nem fut, mégis elvitte volna.

A porosz s II. Ágost lengyel király találkozásáról bővebben ír. 1728 februárius havában a porosz király Drezdába ment a lengyel király látogatására. Frankfurtban úgy beszéltek, hogy a lengyel király nagyobb pénzösszeget kért tőle kölcsön s most ennek fejében Lusitaniát száz évre elzalogosította. A porosz királyt nagy ünnepléssel fogadta, pénzt veretett tiszteletére, bárati viszonyuk kifejezéséül, *Amica coniunctio Poloniae et Brussiae* fölirattal. Három magas katonát ajándékozott a porosz királynak. Viszont a porosz király készült a lengyel királyt Berlinben nagy ünnepléssel fogadni, udvarát díszítette, katonáit mustrálta. A lengyel király meg is jött, Huszti maga is látta őt.⁵³

Egyéb hiriei voltak, hogy az angol király⁵⁴ megkoronázták, hogy a czárne⁵⁵ helyett unokája⁵⁶ uralkodik, hogy a spanyol király⁵⁷ a Gibraltár ellen valamit tervelt.⁵⁸ Érdekesnek tartotta megírni, hogy egy luteránus fiatal egyetemi számtanár megharagudván, mert keves számítványa volt, Prágába ment s katolikussá lett⁵⁹; hogy 1729-ben nagy vizek voltak, a folyók kiáradtak, az Odera egészen a városkapukig hatolt; a tél havas, hosszú, igen hideg volt⁶⁰, hogy Németországon sáskahad vonúlt keresztül sűrűn jött, mint a felhő és sok kárt tett⁶¹.

⁵⁰ VI. Károly. (III. Kávoly magyar király.)

⁵¹ 1727. ápr. 7. Frankfurt. Teleki Pálnak.

⁵² 1729. ápr. 17. u. o. u. annak.

⁵³ 1728. márcz. 1. u. o. Teleki Adámnak. 1728. decz. 14. u. o. u. annak
1728. husvét első napján. u. o. Teleki Pának.

⁵⁴ II. György,

⁵⁵ I. Katalln

⁵⁶ II. Péter.

⁵⁷ V. Fölöp.

⁵⁸ 1727. decz. 6. u. o. Teleki Pálnak.

⁵⁹ 1719. június 4. u. o. Ismeretlenhez.

⁶⁰ 1729. ápr. 17. u. o. Teleki Pálnak.

⁶¹ 1729. aug. 20. u. o. u. annak.

Részletesen leírta, hogy 1728-ban az angol király⁶² ellen mérenylet készült, egy degredált kapitány le akarta a színházban löni. A kapitány szolgálja észrevette s titokban jelentést tett, mire a fő-miniszter, aki a miniszterekkel együtt már a színházban volt, a király elé sietett s nem engedte a színházba. A kapitányt elfogták és meg is vallotta, hogy gyilkos szándékkal volt a király ellen.⁶³

Levelei alapján Huszti egyéniségére és tudományára is következtethetünk. Nem saját hírnevének emelése a célja, hanem hogy ismereteivel a hazának használhasson. Hatni akar egyrészt tanítás útján, másrészt azzal, hogy jogi ismereteit a hazai törvényekre alkalmazza. Mélyen sajnálni lehet, hogy terve, a hazai jogképzés átalakítása, nem sikerült úgy, mint szeretete volna. Kiadott műveinek használt forrásaival való egybevetése, művei értékének megállapítása, jogi irodalmunkra, tanítványaira gyakorolt hatásának megismerése után lehetne csak igazi helyét a tudományban megállapítani. Ifjúkori levelei ennek elérését lényegesen megkönnyítették.

(Kolozsvár)

Dr. Biró Venczel.

⁶² II. György.

⁶³ 1728. husvét első napján. Frankfurt. Teleki Pálnak.